

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

1

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

1

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS IR LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS PRAEITIS LIETUVIŲ, LENKŲ, BALTARUSIŲ IR UKRAINIEČIŲ ATMINTIES KULTŪROJE PO 1990 METŲ

Kaip gerai žinoma, tautos, valstybės praeitis yra svarbus resursas formuojant tautines tapatybes. Abiejų Tautų Respublika, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė istoriškai apėmė teritorijas, kuriose šiandien yra susiformavusios penkios valstybės: Lietuva, Lenkija, Baltarusija, Ukraina ir Rusija. Šiandien tik Rusijoje dėl maskvocentistinės jos gyventojų orientacijos, eliminuojančios kitus valstybinius darinius iš atminties kultūros, šių dviejų valstybių istorija yra ignoruojama. Kitose valstybėse formuojant tų šalių visuomenių tapatybę didesniu ar mažesniu mastu ji yra naudojama. Yra nemažai studijų, kuriose aptariamas lietuvių, baltarusių, ukrainiečių ar lenkų santykis su nacionaline istorija, tačiau ligi šiol būta tik pavienių bandymų¹ pažvelgti į šią problemą, taikant lyginamosios analizės metodą. Savaime suprantama, jog tokios lyginamosios studijos susiduria su daugybe problemų. Antai aptariant sociologinius duomenis, būtina pažymėti, jog apklausų sumanytojai įvairiose šalyse vadovavosi skirtingomis metodikomis, apklausos nebuvo daromos reguliariai ir t. t. Gerai žinoma, jog atminties kultūros nėra labai stabilus darinys, jis nemažai priklauso ir nuo politinės konjunktūros, kuri po 2014 m. Lenkijoje ir ypač Ukrainoje labai pasikeitė.

¹ Plg. *Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa Belarus, Polen, Litauen, Ukraine*, Hg. Z. Krasnodębski, S. Garsztecki, R. Ritter, Hamburg, 2008. Rytprūsių istorijos reikšmė regiono šalių atminties kultūrai gana nevykusiai analizuota: *Das »Pruzenland« als geteilte Erinnerungsregion. Konstruktion und Repräsentation eines europäischen Geschichtsraums in Deutschland, Polen, Litauen und Russland seit 1900 (Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung, Bd. 135)*, Hg. S. Zloch, I. Lewandowska, Göttingen, 2014. Žr. šios knygos recenziją: *Acta historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXX, 2015, p. 213–217.

Tokios studijos galbūt leistų geriau pažinti atminties kultūros struktūrinės dalis bei atskleisti galimą jų specifiką atskiroje šalyje.

Atminties kultūros yra sudėtingas mentalinis darinys. Atitinkamai sudėtinga jas tirti. Dėl šios priežasties straipsnyje apsiribosime atskirų atminties figūrų analize, tam tikrais atvejais papildydami ją ir diskursų analize.

Regiono visuomenių santykis su Abiejų Tautų Respublika

Pradėkime nuo klausimo, ar Abiejų Tautų Respublikos praeitis svarbi regiono šalių gyventojams? Sociologinių tyrimų rezultatai, tyrinėtojų pastebėjimai vienareikšmiškai rodo, kad taip. 1994 m. apklausų metu šio laikotarpio svarbą (pradedant nuo Vytauto valdymo pradžios) patvirtino 18 %, su LDK ir XIX a. sukilimais šis skaičius išaugtų iki ca. 50 %, renkant iš 3 respondentų. Panaši situacija matyti ir analizuojant populiariausias istorines asmenybes. Net 8 iš 20 populiariausių Lietuvoje istorinių asmenybių yra susiję su senąja Lietuvos valstybe. Pažymėtina ir tai, jog pačiame sąrašo viršuje yra atsідūrę kunigaikščiai Vytautas ir Mindaugas. Iš LDK ir ATR istorijos įvykių Lietuvos gyventojai labiausiai vertina Lietuvos krikštą ir pergalę Žalgirio mūšyje. Pastebėtina, jog palyginus su 1991, 2006 m., kai buvo atliktos paskutinės panašaus pobūdžio apklausos Lietuvoje, išaugo tokių asmenybių kaip Barbora Radvilaitė ir Adomas Mickevičius vaidmuo².

Panašus LDK bei ATR simpatikų skaičius yra ir Baltarusijoje. 2004 m. LDK pirmąją baltarusių valstybę pavadino net 34,6 % visų apklaustųjų, antroje vietoje atsідūrė dabartinė Baltarusijos respublika (18,2 %), nedaug nusileisdama 1918 m. BLR (15,1 %) ar 1919 m. sukurtai BSSR (17,0 %)³. Dar populiariesnė LDK buvo tarp stambių valdininkų, gamyklų direktorių, laikraščių redaktorių. 2006 m. net 80 % apklaustų baltarusių būtent šią valstybę įvardijo šiandieninės Baltarusijos pirmtake. Paanalizavę sociologinių apklausų duomenis apie baltarusių nacionalinius herojus (apklausa vyko 2004 m.), pamatysime, jog tarp 13 dažniausiai minimų herojų šiame sąrašo yra du asmenys, susiję su LDK: 11–12-ą vietas šiame sąrašo dalijasi Vytautas ir Sapiega, surinkę atitinkamai 6,6 ir 6,5 % balsų. Verta paminėti, jog iš nacionalinių herojų aukščiausių poziciją šiame reitinge užėmė Konstantinas Kalinauskas (7 vieta, 11 % balsų). O pirmosiose pozicijose 2004 m. buvo įsitvirtinęs tuometinis Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas, buvęs Baltarusijos pirmasis sekretorius Piotras Mašerovas ir Aleksandras Lukašenka. Remiantis šiais duo-

² I. Šutinienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo reikšmės populiariosiose tautinio naratyvo interpretacijose, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 21, 2008, p. 109–111.

³ Ю. Драгохруст, С чего начинается Родина, prieiga per internetą: <<http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/dr9.html>> [žiūrėta 2016 03 21].

menimis, nesunku pastebėti, jog baltarusių visuomenė labiau nei Vytautą ir Sapiegą vertina Jekateriną II, Leniną ir Staliną.

Sociologinių tyrimų duomenis visada reikia vertinti atsargiai, kadangi dažniausiai jie, ypač nestabilios tapatybės visuomenėse, rodo tik momentinę situaciją. Tokį pastebėjimą patvirtina 2004 m. apklausų duomenų palyginimas su analogiškais 1996 m. tyrimais. Jie rodo, jog su LDK susijusių veikėjų ir K. Kalinausko reitingai 2004 m. gerokai pakilo (Vytauto nuo 2,2 iki 6,6 % (1996 m. Vytauto reitingas buvo lygus su Hitlerio), K. Kalinausko – nuo 4,2 iki 11 %). Kita vertus, galima konstatuoti, jog 2004 m. baltarusių visuomenė labiau homogenizavo savo požiūrį į praeitį (tų metų apklausose nebeliko vietos 1996 m. labai aukštai vertintiems Margaret Thatcher ar Johnui Kennedžiui (atitinkamai 19,5 ir 9,1 %)), labiau akcentuodama priešpriešą tarp prorusiškos ir nacionalinės ar vakarietiškos orientacijos. 2004 m. duomenys neprarado savo aktualumo ir dabar. 2010 m. kovo mėnesį vykusių sociologinių tyrimų metu respondentų buvo prašoma balais įvertinti istorinių veikėjų nuopelnus Baltarusijai. Ir šioje apklausoje daugiausia balų gavo V. Putinas (3,65 iš 5), P. Mašerovas (3,57), Jekaterina II (3,43). Tiesa, šiuose tyrimuose aiškiai matomas ir toliau augantis K. Kalinausko populiarumas. Jis nusileidžia V. Putinui, tačiau tautinių herojų hierarchijoje 2010 m. užėmė jau antrą vietą (3,62)⁴. XX a. aštunto–devinto dešimtmečio pradžioje šioje šalyje pirmą kartą tarp svarbių tautinių mitų pateko ir Žalgirio mūšis⁵.

Lenkijoje Jogailaičių epocha ir XVIII–XIX a. įvykiai taip pat suvokiami kaip svarbūs. Tokios nuomonės 2005 m. sociologinių tyrimų metu laikėsi 18–20 % respondentų⁶. Tarp herojų iš ATR periodo kaip svarbios Lenkijai istorijos asmenybės buvo 1996 m. tarp 10 įvardytų populiariausių istorinių veikėjų minimi Tadas Kosciuszka (10 %), Vladislovas Jogaila (8 %), Jonas III Sobieskis (5 %). Tarp svarbių įvykių toje apklausoje buvo minimi XVIII a. pabaigos – XIX a. sukilimai – 7–10 %, Žalgirio mūšis – 8 %, mūšis prie Vienos (1683 m.) – 4 % bei Gegužės 3 d. konstitucija – 4 %⁷. Gerokai sudėtingesnis santykis su ATR susiklostė Ukrainoje. Šios šalies prezidentas Leonidas Kravčukas tokia seka įvardijo šiuolaikinės Ukrainos valstybės pirmtakes: Kijevo Rusia, Galicija, kaip „pirmoji krikščioniška respublika Europoje“, Zaporožės sečė bei Ukrainos Liaudies Respublika⁸. Tačiau bendrai Ukrainai buvo būdinga stipri regioninė savimonė, kuri remiasi dažnai vieni kitiems

⁴Особенности белорусской идентичности, <<http://www.iisepts.org/03–10.html>> [žiūrėta 2013 02 20].

⁵Г. Сагановіч, *Грунвальд у беларускай гісторыі. Спроба разбору палітычнага міфа*, Мінск, 2015, с. 270–280.

⁶Ł. Michałski, Kilka uwag o mitach na temat świadomości historycznej Polaków, *Historycy i politycy. Polityka pamięci w III RP*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, M. Wysocki, Warszawa, 2011, s. 204.

⁷Ten pat, p. 209.

⁸U. Gehrman, Die Kosaken – Traditionalismus und nationale Erneuerung in der Ukraine, *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien*, 23, 1994, S. 13.

prieštaraujančiais praeities įvykiais. Žinomas ukrainiečių istorikas Jaroslavas Hrycakas yra atkreipęs dėmesį, jog Donecko srityje dabartinės Ukrainos pirmtakėmis buvo laikomos ne tik Kijevo Rusia, bet ir Perejeslavlio Rada 1654 m. bei Sovietų Sąjunga. Tuo tarpu Lvovo gyventojams, be Kijevo Rusios, svarbios Kazokų Respublika, 1917–1920 m. Ukrainos liaudies Respublika. Atitinkamai skyrėsi ir gyventojų įvardijami nacionaliniai didvyriai. Donecko gyventojai tokiu laiku Bogdaną Chmelnickį, o Lvovo gyventojams buvo svarbios istoriko Michailo Hruševskio ir etmono Ivano Mazepos asmenybės⁹. Šias priešpriešas buvo bandoma įveikti pirmaisiais Ukrainos nepriklausomybės metais. Tuo metu Ukrainoje susiformavo stiprus kazokų judėjimas, kuriam kurį laiką vadovavo Ukrainos liaudies fronto vadovas Čornovilas. Antai 1992 m. kazokų organizacija, nepaisydama Perejeslavlio miesto tarybos prieštaravimų, paskelbė Perejeslavlio sutartį negaliojančia, o tais pačiais metais kazokams reikalaujant, Stačiatikių bažnyčia reabilitavo I. Mazepą¹⁰. Visgi šie tikslai iki galo nebuvo pasiekti. Po 1992 m. kazokų judėjimas ėmė skaidytis dėl skirtingų požiūrių į Rusiją ir rusų kalbos vaidmenį Ukrainoje¹¹, kas reiškė ir strategijos, kurios tikslas buvo bendros tautinės ideologijos ir atminties kultūros sukūrimas, pralaimėjimą. Nuo to laiko požiūriai į praeitį įvairiuose Ukrainos regionuose vis labiau išsiskyrė¹².

Detaliau paanalizavus sociologinių tyrimų rezultatus ir tyrinėtojų pastebėjimus, turime pagrindo manyti, jog santykis su ATR praeitimi regione dar komplikuočiau. Dėl suprantamų priežasčių tik šiandieninės Lenkijos gyventojai tiesiogiai identifikuojasi su šia valstybe, ką geriausiai išreiškia Lenkijoje paplitęs neistorinis šios valstybės pavadinimas „Pirmoji Žečpospolita“¹³. Situacija Lietuvoje ir Baltarusijoje kitokia. Tiesiogiai ATR svarbia istorine epocha laiko vos 4 % Lietuvos gyventojų¹⁴. Turint omenyje, jog Lietuvoje gyvena gausi tautinė lenkų mažuma, ši epocha tarp etninių lietuvių, ko gero, yra dar mažiau populiari. Pastaraisiais metais Lietuvos Respublikos Seimas į Atmintinų dienų sąrašą įtraukė Gegužės 3 dienos konstituciją. Tačiau, kaip parodė diskusijos dėl šio įstatyminio akto, bendras sutarimas dėl Gegužės 3 d. konstitucijos Lietuvoje dar nėra pasiektas¹⁵.

⁹ J. Hrycak, Wie sollte man nach 1991 die Geschichte der Ukraine unterrichten?, *Internationale Schulbuchforschung*, 23, 2001, S. 11–26, 18–19.

¹⁰ U. Gehrman, min. veik., p. 13, 23–24.

¹¹ J. Bürgers, *Kosakenmythos und Nationsbildung in der postsowjetischen Ukraine*, Konstanz, 2006, S. 64–67.

¹² А. Портонов, *Упражнения с историей по украински*, Москва, 2010, с. 69–103.

¹³ R. Ritter, Das Erbe der Republik beider Nationen. Geschichte eines Gründungsmythos in Ostmitteleuropa, *Last der Geschichte?*, S. 26.

¹⁴ I. Šutinienė, Tautos istorijos pasakojimo simboliai, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sud. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 307.

¹⁵ R. Lopata, Šiuolaikinė politika ir istorijos datos: 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos byla, V. Sirutavičius, R. Lopata, „Lenkiškasis“ veiksnys Lietuvos politikoje, Vilnius, 2011, p. 43–113.

Panaši padėtis yra ir Baltarusijoje. Iš esmės dideli svarbos procentai sietini ne tiek su ATR, kiek su LDK. Tai liudija baltarusių visuomenėje dominuojantis požiūris kad ir į Liublino uniją, gana taikliai išreikštas Jozefo Semaškos žodžiais 1994 m.: „Rodo mums Lenkiją... O kas mums ta Lenkija!.. Ar tik ne tai, kas primena per amžius patirtas mūsų tėvų skriaudas, kurie galbūt lengvabūdiškai kartu su Lietuva prisijungė prie Lenkijos?“¹⁶ Šis požiūris nepasikeitė ir vėliau, nors baltarusių tyrinėtojai, analizuodami istorijos vadovėlius Baltarusijoje, kalba apie tris šalyje įvykusias transformacijas. Liublino unijos, kaip vieno iš centrinių įvykių ATR kūrimosi procese, vertinimas, nepaisant visų turinio pokyčių, išliko neigiamas. Ji vertinama kaip svarbus veiksnys, paspartinęs baltarusių žemių polonizaciją¹⁷.

Priešiškas, mažiausiai neutralus ukrainiečių požiūris į ATR gerai suvokiamas Lenkijoje. Šio konflikto epicentrą sudaro dviejų, lenkų (Žečpospolitos) ir ukrainiečių (kazokų Respublikos), mitų susidūrimas. Ukrainiečiai kazokų Respubliką sieja su dabartinės ukrainiečių tautos susiformavimu. Ne mažiau svarbu, jog šie junginiai iki pat prisijungimo prie Maskvos aktyviai kovojo su lenkais. Iš dalies akivaizdžiai konfrontacinį šių mitų charakterį slopina iš esmės po 1991 m. pagerėję lenkų ir ukrainiečių santykiai¹⁸. Sovietų Sąjungos žlugimas, nepriklausomos Ukrainos Respublikos atsikūrimas lėmė ir tam tikro požiūrio į Lenkiją ir Lietuvą bei istorinius santykius su šiomis valstybėmis pasikeitimą ukrainiečių istoriografijoje. Lenkų istorikas ir politologas Tomaszas Stryjekas išskiria tris ukrainiečių istorikų mokyklas: postsovietinę, besilaikančią senų sovietinės istoriografijos nuostatų ir kaimynų atžvilgiu, etninę pozityvistinę, kuri ATR atžvilgiu yra ambivalentiška, ir konstruktyvistinę, kuri iš esmės „denacionalizuoja“ kazokų Respublikos ir ATR santykius, o kartu mato civilizacine prasme ne tik neigiamą, bet ir teigiamą Lenkijos ir Lietuvos valstybės įtaką. Pažymėtina, jog šioje koncepcijoje Maskvos vaidmuo nėra demonizuojamas¹⁹. Galima pasakyti, jog konstruktyvistinei mokyklai priskiriami istorikai siekia esmingai pakeisti išimtinai negatyvų požiūrį į ATR, tą patį galima pasakyti ir apie kai kuriuos lenkų istorikų bandymus, kai vis dažniau girdimi priekaištai Lenkijos magnatams, jog šie nepasinaudojo galimybe ATR paversti

¹⁶ A. M a l d z i s, Stosunek Białorusinów do unii lubelskiej i tradycji integracyjnych w XX wieku, *Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. J. Kłoczowski, P. Kras, H. Laszkiewicz, Lublin, 1999, s. 153.

¹⁷ T. O s t r o v s k a j a, Baltarusių istorinės atminties genealogija ir mokyklinio švietimo praktikos, *Istorijos politikos modeliai ir kryptys: Europos Sąjungos, Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos istorijos politika*, Vilnius, 2014, p. 263–265.

¹⁸ T. S t r y j e k, Das Bild des Großfürstentum Litauen und der Ryeczypospolita in den Synthesen der nationalgeschichte der gegenwärtigen ukrainischen Historiker, *Last der Geschichte?*, S. 83.

¹⁹ T. S t r y j e k, Zeitgenössische ukrainische Nationalkonstrukte – eigene und geteilte historiographische Mythen, ten pat, p. 244–249, 263–267.

Trijų tautų valstybe²⁰. Tačiau, nors ir labai gerbiant istorikų pastangas keisti santykių su praeitimi dabartinėse visuomenėse, rimčiausias bandymas reduuoti praeitį, o kartu suartinti lenkų ir ukrainiečių požiūrius į ATR buvo Jerzy Hoffmanno filmas „Ugnimi ir kalaviju“, sukurtas remiantis Henriko Sienkiewicziaus romanu. Filmo autorius pakeitė romano fabulą, visų pirma eliminuodamas iš jos neigiamus kazokų stereotipus²¹. Šio filmo receptijos Ukrainoje klausimas turėtų būti dar papildomai tiriamas, tačiau Rusijoje į šį filmą neabejotinai sureaguota. Praėjus vos keleriems metams (2009), Rusijoje sukurtas filmas tais pačiais motyvais, netgi su tuo pačiu pagrindinio vaidmens atlikėju, ukrainiečių aktoriumi, tačiau jo siunčiama žinutė buvo visiškai kitokia nei J. Hoffmanno filmo. Pagrindinis teiginys – Rusija ir Ukraina yra viena tauta²² – buvo aiškus atsakas lenkų režisieriui, o kartu tarsi netiesioginė užuomina apie būsimą Rusijos agresiją prieš Ukrainą 2014 m.

Kalbant apie lenkų ir rusų filmus istorine tema, vertėtų užsiminti ir apie Ukrainos kinematografininkų reakciją. Po 1990 m. istorinių filmų apie kazokus buvo sukurta bent trys: 2002 m. Jurijus Matvijenko sukūrė filmą „Malda už etmoną Mazepą“, 2008 m. Mikola Maščenko – „Bogdan-Zinovyj Chmelnickyj“, o dar po metų Evgenijus Berezniakas ir Piotras Pinčukas sukūrė filmą „Apmąstymai apie Tarasą Bulbą“ (*Duma pro Tarasa Bulba*). Jau bent pastarųjų dviejų siunčiama žiūrovui žinutė gerokai skyrėsi nuo rusų ir lenkų požiūrio. Kazokai abiejuose filmuose vaizduojami kaip šiuolaikinės Ukrainos tautos pirmtakai, kovojantys su priešais lenkais ir rusais²³.

Ukrainietiškų istorinių filmų apžvalga patvirtina, kad jų kūrėjams nepriimtinas nei lenkiškas, nei rusiškas požiūris į kazokus, kurie šiuose filmuose pristatomi ne kaip ATR fenomenas, o kaip savarankiška ukrainietiška jėga.

Apibendrinant šį poskyrį, galima konstatuoti, jog regiono visuomenėse požiūris į ATR išlieka neigiamas arba Ukrainos atveju ambivalentiškas, bet kartu galima kalbėti bent apie dalinį Lenkijos, Baltarusijos, Lietuvos visuomenių identifikavimąsi su šios valstybės istorija.

²⁰ A. Sulima-Kaminski, *Historia Rzeczpospolitej wielu narodow 1505–1795. Obywatele, ich panstwa, spoleczenstwo, kultura*, Lublin, 2000.

²¹ M. Aust, *Polen und Russland im Streit um die Ukraine. Konkurrierende Erinnerungen an die Kriege des 17. Jahrhunderts in den Jahren 1934–006*, Wiesbaden, 2009.

²² Taras Bulba wjeżdża do kin, *Rzeczpospolita*, 2009 03 31 prieiga per internetą: <http://www.rp.pl/artykul/11,284340_Taras_Bulba_wjezdza_do_kin.html> [žiūrėta 2013 02 20]. Šio filmo režisierius pageidavo, kad filmo premjera įvyktų naujosios Rusijos nacionalinės šventės lapkričio 4 d. metu. Plg. prieiga per internetą: <<http://www.svobodanews.ru/content/transcript/434970.html>> [žiūrėta 2013 02 20].

²³ M. Aust, Naujųjų laikų karai su kazokais Lenkijos, Ukrainos ir Rusijos istorijos kultūrose, *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos erdvėje*, sud. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, Vilnius, 2015, p. 247–248.

Regiono visuomenių santykis su LDK

Bandant apibūdinti šiuolaikinės Lenkijos visuomenės santykį su LDK, galima būtų vartoti absorbcijos arba inkorporacijos²⁴ terminą. Jos centre yra teiginys, jog lenkai barbarams lietuviams atnešė kultūrą ir su jos pagalba juos absorbavo į lenkų tautą. Šios tezės ištakos siekia XIX a. ir nors XX a. antroje pusėje ji buvo stipriai sukritikuota tokių lenkų istorijos korifėjų kaip Juliuszas Bardachas²⁵ ir kitų, ji gyva lig šiol. Lietuvių istorikas Alfredas Bumblauskas, svarstydamas apie šias Lenkijos istoriografijos ir visuomenės „nuodėmes“ ir apeliuodamas į „šventą santuoką“ – terminą, kuriuo Lenkijoje dažnai apibūdinama LDK ir Lenkijos karalystės sąjunga, klausia: „kur XIX ir XX a. dingsta vienas iš sutuoktinių, kodėl Abiejų Tautų Respublika ne tik lenkų istorinėje sąmonėje, tačiau ir istorikų darbuose virsta „Rzeczpospolita Polska“²⁶. XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje absorbcinės teorijos gyvybingumą patvirtina Lenkijoje ypač pastaraisiais metais išpopuliarėjusi „kresų“, apimančių dalį šiandieninės Lietuvos ir Baltarusijos teritorijų, tematika²⁷. Ji nėra vien tik romantinis mitas, kaip mano kai kurie tyrinėtojai²⁸, tai ideologinis ypač pastarųjų metų Lenkijos užsienio ir vidaus politikos pamatas. Absorbcinės teorijos pagrįstumą liudija ir tas faktas, jog ir šiuolaikinės Lenkijos herojais laikomos istorinės asmenybės, kaip pavyzdžiui, T. Kosciuška, kilusios ne iš Karūnos, o iš LDK žemių.

Visiškai kitokią situaciją matome Ukrainoje. Nors ši valstybė beveik 200 metų priklausė LDK, apie šį laikotarpį didžiosiose Ukrainos istorijos sintezėse beveik neužsiminama. Aiškinantis šio reiškinio priežastis, galima sutikti su A. Bumblausku, kuris tokią situaciją, iš vienos pusės, aiškina Rusijos istoriografijos poveikiu, kuri nemato ne tik Ukrainos, bet ir LDK subjektiškumo. Yra ir kita priežastis, išplaukianti iš Ukrainos istoriografijos tradicijų. Būtent Ukrainos istorikų patriarchas M. Hruševskis yra konstatavęs, jog formuojantis LDK, ukrainiečiai atliko šalutinį vaidmenį, kadangi Kunigaikštystės pagrindą sudarė lietuvių ir baltarusių gentys. Tokiu būdu ukrainiečių istoriografija ir visuomenė lig šiol neatsikratė požiūrio į LDK ukrainiečių žemėse kaip svetimos istorijos dalį²⁹.

Lietuvoje dažnai galima girdėti nuomonę, jog baltarusiai nori pasisavinti LDK istoriją. Pagrindo tokiems nuogaštavimams suteikė M. Jermalovičiaus darbai, kuriuose litvinai yra laikomi dabartinių baltarusių protėviais, neturinčiais nieko bendro su dabartiniais lietuviais,

²⁴ R. Ritter, min. veik., p. 39–41.

²⁵ J. Bardach, *O dawniej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988.

²⁶ A. Bumblauskas, Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos *versus* visuomenėje dominuojantys praėities vaizdiniai, *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos erdvėje*, p. 74.

²⁷ R. Trauba, *Atminties vieta kultūrinės reprodukcijos procese*, ten pat, p. 114–138.

²⁸ L. Zastowt, *Kresai lenkų atmintyje ir tradicijoje – keletas istoriškų pastabų*, ten pat, p. 106–113.

²⁹ *Ukraina: Lietuvos epocha 1320–1569*, sud. A. Bumblauskas, G. Kirkienė, F. Šabuldo, Vilnius, 2010, p. 7.

o LDK laikoma išimtinai baltarusių valstybe³⁰. Visgi reikia pažymėti, jog M. Jermalovičius populiarumo viršūnę pasiekė XX a. paskutiniame dešimtmetyje, iki A. Lukašenkos diktatūros įsigalėjimo, ir per daugiau nei 20 metų patyrė esminių transformacijų.

Iš tikrųjų 1991–1995 m. laikotarpiu baltarusiai atsisuko veidu į LDK. Tai liudija ne tik masiškai išaugę knygų tiražai šia tema, bet ir konkretūs politiniai žingsniai. 1991 m. Baltarusijos parlamentas patvirtino naują valstybės herbą su LDK simboliu Vyčiu. Pažymėtina, jog šis teisinis aktas nebuvo konfliktinio pobūdžio. Priešingai – su Lietuvos heraldikos komisija buvo derinama, kaip turi atrodyti Vytis valstybės herbe, kuo jis turi skirtis nuo šiuolaikinio Lietuvos herbo su Vytim³¹. Už šio politinio žingsnio slypėjo ir visiškai nauja LDK interpretacija. Baltarusių istorikai atmetė lietuvių ekspansijos į Rytus tezę, labiau akcentuodami savanorišką baltarusių žemių jungimąsi į vieną valstybę su lietuviais. Nors populiarioje literatūroje buvo gausu teiginių, pavyzdžiui, apie Vilnių kaip baltarusių miestą, ar baltarusių kalbą kaip valstybinę LDK kalbą, visgi jau 1993 m. Baltarusijos parlamentas pareiškė, jog šios valstybės sienų klausimai su kaimynais yra išspręsti. Tokiu būdu didžiausią rūpestį naujausios istorijos koncepcijos, kurių centre atsidūrė LDK, turėjo kelti ne Lietuvai, o Rusijai, kadangi per šiuos keletą metų baltarusių visuomenė aktyviai ieškojo „istorinių įrodymų“, liudijančių jų skirtumus nuo rusų. Neatsitiktinai vienu svarbiausių istorinių įvykių būtent šiuo laikotarpiu buvo laikomas Oršos mūšis, kurio metu LDK kariuomenei pavyko sumušti maskvėnus³².

A. Lukašenkos išrinkimas Baltarusijos prezidentu ir jo planai tapti sąjunginės Rusijos ir Baltarusijos vadovu kardinaliai pakeitė ir baltarusių nuostatas LDK atžvilgiu. 1996 m. atsisakya ir valstybės herbo su Vyčio simboliu, o sukurta nauja vadovėlių komisija pašalino iš jų teigiamus šios valstybės vertinimus. Pradiniu laikotarpiu A. Lukašenkos ideologinėje doktrinoje buvo mažai vietos praeičiai, visų pirma dėl to, kad pats A. Lukašenka manė, jog visiškai savarankiška baltarusių valstybė atsirado tik 1991 m., jos pirmtake naujasis valstybės vadovas laikė Baltarusijos Sovietinę Socialistinę Respubliką. Būtent ši priežastis galbūt ir lėmė, jog pirmaisiais A. Lukašenkos valdymo metais buvo grįžta prie sovietinės Baltarusijos simbolių, o sugrąžinti praeities vertinimai buvo identiški sovietiniams³³. Šiaip jau bent iki 2001 m. Baltarusijoje buvo stipriai akcentuojamas socialinio teisingumo ir tvarkos elementas, o siekiant padaryti kuriamą sąjunginę valstybę priimtina ir eiliniams baltarusiams, plačiai naudota slavų vienybės idėja. Būtent panslavizmu buvo grindžiamas ir valstybinės kalbos statuso grąžinimas rusų kalbai, kartu tvirtinant, jog

³⁰ M. Jermalovičiaus argumentacijos santrauka: R. Ritter, min. veik., p. 54–55.

³¹ E. Temper, *Belarus verbildlichen. Staatssymbolik und Nationsbildung seit 1990*, Wien, Köln, Weimar, 2012, S. 136.

³² H. Saganovič, *Die belarussisch Historiographie zwischen Ost und West und die Historiographie der Nachbarn, Last der Geschichte?*, S. 296–301.

³³ E. Temper, min. veik., p. 183–187.

prie jos vystymo prisidėjo ne vien rusai, bet ir baltarusiai. Pagrįsdami šį teiginį A. Lukašenkos ideologai prisiminė Vilniuje aktyviai dirbusį spaustuvininką Pranciškų Skoriną³⁴.

Baltarusių tyrinėtoja Tatjana Ostrovskaja, analizuodama mokyklinius vadovėlius, išskiria tris jų transformacijos laikotarpius, tiesiogiai susijusius su Baltarusijos politine orientacija. Pastebėtina, kad ji atkreipia dėmesį ne tik į permainas, įvykusias po A. Lukašenkos išrinkimo prezidentu, bet ir į pokyčius po 2002 m. Jie buvo susiję ne tik su tam tikru Rusijos ir Baltarusijos santykių atšalimu, tačiau ir su galutiniu A. Lukašenkos planu tapti federacinės Baltarusijos ir Rusijos federacijos vadovu žlugimu. Pastaroji aplinkybė labai skatino permąstyti savarankiškos Baltarusijos valstybės ateitį.

Baltarusijos tyrinėtojos pateiktoje istorijos vadovėlių analizės medžiagoje krinta į akis korekcijos, padarytos pristatant Baltarusijos praeitį ir naujai nubrėžiant šios šalies politinio elito praeities matymą. Po 2002 m. vėl buvo atsisakyta aneksinės teorijos, pagal kurią baltarusių žemės į LDK įėjo jas nukariavus, ir vėl grįžta prie populiaros 1991–1995 m. savanoriškos baltarusių įsijungimo į LDK tezės. Taigi LDK po 2002 m. vėl laikoma bendra baltarusių ir lietuvių valstybe, kurioje daugumą sudarė rusai (baltarusiai), absoliučią daugumą – stačiatikiai. Naujojoje koreguotoje versijoje atsisakoma absoliučiai neigiamo Krėvos ir Liublino unijų vertinimo, teigiama, jog ir bažnytinė unija turėjo teigiamų aspektų, kadangi jos prieinamumas valstiečiams sudarė sąlygas išsaugoti kultūrinės rytų slavų tradicijas ir atsispirti polonizacijos procesams³⁵. Panašiai keičiasi ir svarbiausių istorinių asmenybių vertinimas. Jų baltarusiškuose istorijos vadovėliuose iš ATR laikotarpio išskiriami 4: didysis kunigaikštis Vytautas, Pranciškus Skorina, Leonas Sapiega ir K. Kalinauskas. Verta atkreipti dėmesį, jog Vytauto figūrai vadovėlių autoriai daugiau dėmesio pradėjo skirti būtent A. Lukašenkos prezidentavimo metais, o ypač laikotarpiu po 2002 m., kai jis, panašiai kaip ir Lietuvoje, pradėtas vadinti svarbiausiu Žalgirio mūšio pergalės kalviu.

Pranciškaus Skorinos vertinimų kaita bene geriausiai atspindi ideologinių pokyčių po 2002 m. esmę. Po pirmosios A. Lukašenkos atliktos vadovėlių revizijos jis pristatomas kaip svarbi baltarusiams ir Maskvai asmenybė, o po 2002 m. maskvietiškas dėmuo pakeičiamas rytų slaviškuoju³⁶.

Atlikta pokyčių vadovėliuose analizė akivaizdžiai rodo tam tikrą baltarusiškos istorinės minties transformaciją. Lyginant su pirmuoju laikotarpiu, po 2002 m. LDK tampa ne tiek Vakarų civilizacijos simboliu, kiek svarbiu slavų vienybės įsikūnijimu. Akivaizdu, jog šis dėmuo yra tapęs neatsiejamu LDK vertinimų segmentu. Kita vertus, baltarusiškoji LDK recepcija turi tam tikrų sąlyčio taškų su lietuviškuoju požiūriu. Sąlyčio taškai

³⁴ R. Ritter, min. veik., p. 62.

³⁵ T. Ostrovskaja, Baltarusių istorinės atminties genealogija ir mokyklinio švietimo praktikos, p. 260–264.

³⁶ Ten pat, p. 275–279.

akivaizdžiai matomi ne tik vertinant didžiojo kunigaikščio Vytauto asmenybę, bet ir, pavyzdžiui, Leono Sapiegos. Jo nuopelnai rengiant Lietuvos Statutus Baltarusijoje panašiai kaip ir Lietuvos visuomenėje vertinami per LDK savarankiškumo saugojimo prizmę.

Senosios istorijos santykis su dominuojančiais naratyvais

Svarstant kurio nors istorinio laikotarpio svarbą atminties kultūrai ir tautinėms bei socialinėms tapatybėms, visados iškyla pavojus tą laikotarpį pernelyg sureikšminti. Siekiant nekartoti šios dažnai įvairiuose tyrimuose daromos klaidos, būtina palyginti LDK ir ATR santykį su kitais istoriniais laikotarpiais. Regiono visuomenių atžvilgiu tokį tyrimą atlikti yra prasminga, kadangi visas jas galima pavadinti „ilgos“ atminties visuomenėmis³⁷, t. y. visuomenėmis, kurios konstruodamos savo atminties kultūras orientuojasi ne vien į XX a., bet ir į ankstesnę praeitį.

Visose be išimties keturių valstybių atminties kultūrose šiuo metu dominuoja XX a. įvykiai, dažnai susiję su Antruoju pasauliniu karu ir išsivadavimo iš komunizmo kovų istorija. Tai aiškiai liudija sociologinių apklausų duomenys ir visuomenėse dominuojančių naratyvų analizė. Lietuvoje 1994 m. dabartinį laikotarpį svarbiausiu laikė 68,5 % apklaustųjų, Lietuvos Respublikos laikotarpį – 35 %, sovietinį laikotarpį – 32 % apklaustųjų³⁸. Analizuojant XX a. įvykių svarbą Lietuvoje, pastebimas didesnis persislinkimas į dabartį. Tas pats būdinga visiems ankstesniems istoriniams laikotarpiams, išskyrus Antrąjį pasaulinį karą³⁹. Panašios, nors šiek tiek kitokios tendencijos pastebimos ir Lenkijoje. Lyginant šioje šalyje 1996 ir 2005 m. atliktus tyrimus, akivaizdžiai matyti taip pat XX a. įvykių dominavimas. Kitaip, nei Lietuvoje, Lenkijoje nepastebimas naujausių įvykių suaktualinimas: nors „Solidarumo“ laikotarpis per visus tuos 10 metų išlieka populiarus, tačiau taip manančių respondentų skaičius nedidėjo ir svyravo apie 29 %, tuo tarpu šioje šalyje smarkiai išaugo Antrojo pasaulinio karo reikšmė, nuo – 28 iki 51 %, bei gerokai didesnis dėmesys (augimas nuo 11 iki 24 %) skiriamas Nepriklausomos Lenkijos 1918–1939 m. laikotarpiui⁴⁰. Baltarusijoje tuo tarpu, be LDK, svarbus vaidmuo tenka taip pat Antrajam pasauliniam karui ir ypač partizanų Respublikos mitui. Antrojo pasaulinio karo įvykių akcentavimas ypač sustiprėjo po A. Lukašenkos laimėtų

³⁷ A. Nikžentaitis, Atminties ir atminimo kultūros kaip užsienio politikos objektas Vidurio ir Rytų Europoje, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo*, p. 469.

³⁸ I. Šutinienė, Tautos istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje, p. 307.

³⁹ V. Gaidys, Kolektyvinės atminties tyrimai Lietuvoje 1989–2009 metais, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo*, p. 325–336, ypač p. 335.

⁴⁰ Ł. Michalski, Kilka uwag o mitach na temat świadomości historycznej Polaków, *Historycy i politycy. Polityka pamięci w III RP*, s. 204–209.

prezidento rinkimų 1995 m.⁴¹ Ukrainoje padėtis dar sudėtingesnė. Nors šioje šalyje iki paskutinės Maidano revoliucijos reikėtų kalbėti apie tarpusavyje konkuruojančias atminties kultūras, visgi didžiausi nesutarimai buvo susiję visų pirma su XX a. įvykiais, ypač nuomonės skyrėsi vertinant Antrąjį pasaulinį karą⁴². Taigi bendra situacijos apžvalga regione akivaizdžiai rodo, jog LDK ir ATR praeitis kolektyvinėje regiono gyventojų atmintyje atlieka tik antraeilį vaidmenį.

Kita vertus, reikėtų pastebėti, jog sociologinės apklausos atspindi tik konkretaus momento situaciją ir mažai pasako apie didžiųjų naratyvų konstrukcijas. Tokiu būdu, norint objektyviau įvertinti senosios istorijos reikšmę regiono atminties kultūrose, reikia aptarti didžiuosius pasakojimus regione, kurie labiausiai veikia tautines ir socialines tapatybes.

Pastaraisiais metais ypač Vokietijoje vis garsiau teigiama, jog kalbant apie visuomenės vertėtų kalbėti apie atminties kultūrų konkurenciją. Tuo pačiu atvirai pasisakoma prieš galimybę, jog konkrečioje visuomenėje galėtų susiformuoti dominuojantis didysis naratyvas⁴³. Visgi atrodo, jog tokie teiginiai, paremti XX–XXI a. analize Vidurio ir Rytų Europoje, nėra visais atvejais pagrįsti⁴⁴. Tai patvirtina ir situacija keturiose regiono šalyse. Vokiečių tyrinėtojų nuomonės visiškai pasitvirtina galbūt tik Ukrainos atveju. Šioje šalyje dar prieš porą metų buvo galima kalbėti apie tarpusavyje konkuruojančias atminties kultūras. Ukrainos visuomenės nesutarimų centre buvo atsidūrę priešaringi XX a. praeities vertinimai, susiję su ukrainiečių pogrindyje veikusių armijų, tokių kaip UPA, asmenybių kaip Stepanas Bandera ar holodomoro vertinimu⁴⁵. Tačiau pastaraisiais metais po Euromaidano revoliucijos situacija yra gerokai pasikeitusi. Būtent čia paminėti įvykiai atsidūrė jau bendraukrainietiško didžiojo pasakojimo centre⁴⁶, nors pats didysis naratyvas, kaip Ukrainos atminties kultūros centrinis elementas, šioje šalyje dar neįgavo stabilesnių formų.

Tik iš dalies vokiečių tyrinėtojų išvados pasitvirtina Lenkijoje. Iš esmės Lenkijos atminties kultūroje dominuoja „Laisvės“ figūra, tačiau labai skiriasi šio didžiojo pasakojimo sudėtinių dalių interpretacija. Liberalų stovykloje su „Laisvės“ figūra siejami tokie istoriniai įvykiai: 1944 m. Varšuvos sukilimas kaip herojinis įvykis, o kartu klaida, kurios

⁴¹ R. Lindner, *Historiker und Herrschaft. Nationsbildung und Geschichtspolitik in Weißrußland im 19. Und 20. Jahrhundert*, München, 1999, S. 404–407.

⁴² A. Portnov, *Polityka pamieci, na postsowieckiej Ukrainie, Dialog kultur pamieci w regionie ULB*, pod. red. A. Nikžentaitis, M. Koczyński, Warszawa, 2014, s. 179–201; T. Stryjek, *Ukraina przed końcem historii. Szkice o politycie państw wobec pamieci*, Warszawa, 2014.

⁴³ A. Eel, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*, Stuttgart, Weimar, 2011, S. 37f.

⁴⁴ A. Nikžentaitis, *Atminties ir istorijos politika Lietuvoje, Atminties daugiastuoksnisškumas. Miestas, valstybė regionas*, sud. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 520–522.

⁴⁵ A. Portnov, *Atminties politikos posovietinėje Ukrainoje (1991–2011)*, ten pat, p. 489–516.

⁴⁶ A. Portnov, *Mit dem Mythos Bandera stimmt etwas nicht, Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. Januar 2016.

nerieikia kartoti, 1956, 1970 m. sukilimai, „Solidarumo“ judėjimas, „Apskritas stalas“, simbolizuojantis komunizmo žlugimą, bei Lenkijos įsijungimas į ES ir NATO struktūras⁴⁷. Simbolinėmis asmenybėmis, su kuriomis siejamas „Laisvės“ įvaizdis, laikomi Jonas Paulius II ir „Solidarumo“ vadovas bei pirmasis Lenkijos prezidentas Lechas Valęsa. Liberalų stovykloje dominuoja nuomonė, jog tikslas „Laisvė“ yra pasiektas. Galima taip pat pažymėti, jog su „Laisvės“ figūra siejami ir XVIII a. pabaigos – XIX a. sukilimai, taip pat Gegužės 3 d. konstitucija⁴⁸.

Konservatorių stovykloje „Laisvės“ meganaratyvo sudėtinės dalys taip pat yra Varšuvos sukilimas, kuris vertinamas beveik išimtinai per heroizmo prizmę, kaip ir 1956 m. Poznanės, 1970 m. tragiški Gdansko įvykiai. Svarbią vietą tarp šios stovyklos šalininkų užima 1980 m. „Solidarumas“. Simbolinės figūros taip pat sutampa tik iš dalies. Pripažindami Jono Pauliaus II moralinį autoritetą, konservatyviosios stovyklos šalininkai kitu savo patronu laiko Juzefą Pilsudskį. Naujas atminties kultūros elementas šių pažiūrų lenkams yra, be jokių abejonų, pokario partizanai, vadinamieji „zolnierzy wykłęty“. Akivaizdu, jog į konservatorių konstruojamą Lenkijos atminties kultūrą braunasi Smolensko tragedija bei prezidento Lecho Kaczynskio asmenybė. 2016 m., minint Smolensko katastrofos 6-ąsias metines, buvo pradėta atvirai kalbėti apie planus statyti paminklą L. Kaczynskiui Varšuvoje⁴⁹. Šių pažiūrų lenkai galutinio tikslo „Laisvė“ nepasiekė, kadangi „Apskrito stalo“ dėka sukurta III Respublika yra nevykęs kompromisas su Lenkijos komunistais. Konstruodami naująją viziją, šios stovyklos atstovai aktyviai kovoja prieš Lenkijos liberalų „Laisvės“ simbolius. Būtent tokia kontekste reikėtų vertinti debatus dėl „Solidarumo“ lyderio bendradarbiavimo su LLR saugumo struktūromis 1970–1976 m.⁵⁰

Dviejų stovyklų skirtumus prieš kurį laiką tiksliai nusakė lenkų istorikas Andrzejus Nowakas, suformulavęs dilemą: Vesterplatė ar Jedwabnė?⁵¹ Galima pastebėti, jog konservatoriai labiau linksta prie pirmojo varianto. Siekiant jį realizuoti telkiamasi į pagal-

⁴⁷ Pastebėtina, jog vis mažiau lenkų laiko Lenkijos įstojimą į NATO svarbiu istoriniu įvykiu. 2014 m. tokių buvo 28 %, o 1999 m. – 44 %. Žr. *Centrum badania opinii publicznej*, nr. 32/2014: *15 Lat Członkostwa Polski w NATO*, Warszawa, 2014, s. 2. Nors dauguma lenkų remia Lenkijos įstojimą į ES, visgi nuolatos auga skaičius tų, kurie mano, jog ES mažina lenkų patriotizmą: 2014 m. taip manė 19 %, o 2005 m. vos 5 %. Žr. ten pat, nr. 52/2014, p. 18.

⁴⁸ R. T r a b a, *Der Opferdiskurs als zentraler identitätsstiftender Faktor der polnischen Meistererzählung, Polen. Jubiläen und Debatten. Beiträge zur Erinnerungskultur*, Hg. P. O. Loew, Ch. Prunitsch, Wiesbaden, 2012, S. 32.

⁴⁹ Prieiga per internetą: <<http://wpolityce.pl/smolensk/288292-jaroslav-kaczynski-na-krakowskim-przedmiesciu-musi-stanac-pomnik-smolenski-musi-stanac-pomnik-prezydenta-lecha-kaczynskiego>> [žiūrėta 2016 06 28].

⁵⁰ Plg. prieiga per internetą: <<http://wyborcza.pl/1,75398,19698665,gdzie-sa-ofiary-bolka-sprawdzamy-losy-kolegow-walesy-ze-stoczni.html>> [žiūrėta 2016 06 28].

⁵¹ A. N o w a k, *Westerplatte czy Jedwabne, Rzeczpospolita*, 2001 08 01.

bą istorijos politika, kurios tikslas – gerinti istorinį Lenkijos įvaizdį. Naujuose įstatymo projektuose jos pagrindiniu vykdytoju turi tapti Tautinės atminties institutas (*Instytut pamięci Narodowej*)⁵². Liberalų stovyklos pozicijos šiuo klausimu skiriasi. Kito istoriko Pawelo Machciewicziaus žodžiais, jiems yra svarbus tiek Vesterplatės, tiek Jedvabnės atminimas⁵³. Galima taip pat pridurti, jog vertinant praeitų šimtmečių sukilimus ar Gegužės 3 dienos konstituciją didelių skirtumų tarp abiejų stovyklų nėra.

Kaip matyti iš aptartų duomenų, ATR praeitis neatlieka didesnio vaidmens didžio-siuose šiuolaikinės Lenkijos naratyvuose. Visgi šio fakto nereikėtų pernelyg suabsoliu-tinti jau vien dėl to, kad ji randama kituose politiniuose konstrukuose, o visų pirma politinėse Lenkijos valstybės doktrinos. 2009 m. tuometinis Lenkijos užsienio reikalų ministras Radoslawas Sikorskis V. Putino vizito į Vesterplatę išvakarėse sukėlė didžiulę diskusiją Lenkijoje, pareiškdamas, kad Jogailaičių civilizacija patyrė fiasko vos tik prasidėjus Antrajam pasauliniam karui⁵⁴. Šis ministro pareiškimas Lenkijos visuomenėje buvo suvoktas kaip posūkis užsienio politikoje, atsisakant Jogailaičių idėjos ir didesnį dėmesio koncentravimą į Piastų. Konkrečiai tai reiškė Lenkijos nusigręžimą nuo kaimynų Rytuose (Jogailaičių idėja) bei atsigręžimą į Vakarų, visų pirma Vokietiją (Piastų idėja)⁵⁵. Iš esmės šios idėjos, o visų pirma Jogailaičių, yra glaudžiai susijusios su kita – Lenkijos nuo jūros iki jūros (*Międzymorze*) doktrina, bandoma realizuoti šiandieninėje Lenkijoje. Doktrinos esmė – burti valstybes, esančias tarp Rusijos ir Vokietijos, į vieną bloką, siekiant geriau apginti Lenkijos ir regiono šalių interesus. Jos idėja tiesiogiai paremta ATR⁵⁶ egzistavimu ir gali būti dar vienas pavyzdys, kaip senosios Lenkijos istorija panaudojama dabartyje. Šie pavyzdžiai tarsi patvirtintų, jog senosios Lenkijos istorija daro įtaką dabarčiai, tačiau tokia išvada būtų klaidinga. Abiem nurodytais atvejais tiek Jogailaičių idėjos, tiek „Międzymorze“ politinės doktrinos perėjo dar vieną, ankstesnę transformacijos laikotarpį tarpukario Lenkijoje. Jas, tiesą sakant, politinėmis doktrinomis padarė J. Pilsudskis. Taigi šiuo atveju reikėtų kalbėti ne apie senosios Lenkijos istorijos svarbą dabarčiai, o labiau apie tam tikrą tęstinumą tarp šiuolaikinės ir tarpukario Lenkijos tradicijų ir politinių doktrinų.

Senoji istorija Lenkijoje yra svarbi. Tai liudija daugybė šioje šalyje organizuojamų renginių. Antai 2016 m. Lenkija minės krikšto priėmimo 1050 metų jubiliejų. Visgi tokie

⁵² Prieiga per internetą: <<http://dzieje.pl/aktualnosci/w-sejmie-debata-o-nowelizacji-ustawy-o-ipn>> [žiūrėta 2016 06 28].

⁵³ P. Machciewicz, *Spory o historię 200–2011*, Krakow, 2012, s. 167–171.

⁵⁴ Min. Sikorski dla „Gazety“: 1 września – lekcja historii, *Gazeta Wyborcza*, 2009 08 29.

⁵⁵ K. Strachota, Polska Piastów kontra Polska Jagiellonów, prieiga per internetą: <http://tygodnik.onet.pl/35,0,38779,polska_piastow_kontra_polska_jagiellonow,artykul.html> [žiūrėta 2016 04 11].

⁵⁶ P. Kular, Międzymorze – utopia czy alternatywa?, prieiga per internetą: <<http://www.nowastrategia.org.pl/miedzymorze-utopia-czy-alternatywa/>> [žiūrėta 2016 04 11].

jubiliejai, nors ir svarbūs, nėra itin reikšmingi tautinėms tapatybėms ir visuomenės santykis su jais yra gerokai šaltesnis nei susidūrimai su „gyvąja“ praeitimi. Skirtumus tarp šių dviejų skirtingų praeities kategorijų gana gerai iliustravo kitas 2009 m. Lenkijoje minėtas jubiliejus, o būtent Liublino unijos 440-metis. Tais metais į Liubliną buvo pakviesti Lietuvos ir Ukrainos prezidentai bei Baltarusijos nepriklausomybę 1991 m. paskelbęs tuometinis Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas. Nepaisant visų bandymų sukurti šventinę atmosferą, ji buvo sugadinta lenkų, protestavusių prieš Viktoro Juščenkos dalyvavimą iškilmėse dėl jo vykdomos istorijos politikos⁵⁷, visų pirma dėl ukrainiečių sukilėlių armijos (UPA) reabilitavimo. Taigi šis jubiliejus parodė, jog Voluinės žudynės (jose dalyvavo UPA) lenkams buvo kur kas svarbiau nei Liublino unija.

LDK Baltarusijoje po 1991 m. atlieka svarbų vaidmenį šalies atminties kultūroje. Jis buvo sumažėjęs tik 1996–2001 m. laikotarpiu, kadangi šios šalies prezidentas siekė tapti sąjunginės Rusijos ir Baltarusijos vadovu. Visgi dabar toli gražu ne šios valstybės istorija užima centrinę vietą baltarusių atminties kultūroje, o partizanų Respublikos mitas⁵⁸. Dar sovietiniais laikais sukurta Pergalės Didžiajame Tėvynės kare modifikacija buvo sėkmingai aktualizuota jau pirmaisiais prezidento A. Lukašenkos valdymo metais. Šį uždavinį jam palengvino faktas, jog net gyvuojant demokratinei Baltarusijai ji buvo toliau kultivuojamas šalyje. Savo duoklę Antrojo pasaulinio karo dalyviams baltarusių opozicija atidavinėjo ir jau valdant A. Lukašenkai⁵⁹, o 1991–1995 m. būta tik kelių pavienių bandymų diskredituoti šį sovietinį mitą nepriklausomoje Baltarusijoje⁶⁰. LDK mitas tokiu būdu beveik niekada nebuvo opozicinis A. Lukašenkos Baltarusijoje. Jo valdymo laikotarpiu, ypač po 2002 m., šalies ideologams pavyko opozicionierių savinamąsi praeities viziją pritaikyti sistemos poreikiams pasitelkus trečią – slavų vienybės mitą. Bendrajame naratyve LDK suvokiama kaip slavų valstybė, kurios pavieniai veikėjai, kaip Skorina, prisidėjo vystant slavišką kultūrą, o pergalės kovose su Vokiečių ordinu buvo savotiška didvyriško partizanų pasipriešinimo vokiečiams priešistorė, interpretuojant visas tas kovas kaip slavų susidūrimą su germanais. Nors Baltarusijoje LDK praeitis yra svarbesnė nei Lenkijoje ATR, ji šalia XX a. praeities vaizdinių atlieka tik pagalbinę funkciją.

Lietuvoje senoji istorija atminties kultūroje iki pat Lietuvos įstojimo į ES ir NATO atliko ypač svarbų vaidmenį. Šioje regiono valstybėje LDK mitas buvo reanimuotas,

⁵⁷ Prieiga per internetą: <<http://wiadomosci.onet.pl/kraj/protest-przeciwno-doktoratowi-h-c-dla-wiktora-jusczenki/lvp50e>> [žiūrėta 2016 04 11].

⁵⁸ E. T e m p e r, min. veik., p. 211.

⁵⁹ I. H a n s e n, Die politische Planung der Erinnerung. Geschichtskonstruktionen in Belarus zwischen Konflikt und Konsens, *Osteuropa*, 2008, Jg. 58, H. 6: *Geschichtspolitik und Gegenerinnerung. Krieg, Gewalt und Trauma im Osten Europas*, S. 194–195.

⁶⁰ R. L i n d n e r, *Historiker und Herrschaft. Nationsbildung und Geschichtspolitik in Weißrußland im 19. Und 20. Jahrhundert*, München, 1999, S. 393.

remiantis prieškariu egzistavusia tradicija, ir dar kartą patvirtino grįžimo į normalybę teorijos⁶¹ pagrįstumą. Šia prasme Lietuva ir išsiskiria iš visų regiono valstybių: tarpukariu tik Lietuvoje „auksiniai didžiųjų kunigaikščių laikai“ buvo centrinė atminties kultūros figūra, todėl nenuostabu, kad jos atgaivinimas šiandien buvo lengvesnė ir natūralesnė užduotis nei kur nors kitur. Be to, šis laikotarpis gerai atitiko Lietuvos siekius „vėl sugrįžti į Europą“. Tam reikėjo kiek modifikuoti tarpukariu dominavusį Vytauto kultą, labiau akcentuojant vienintelio Lietuvos karaliaus Mindaugo krikštą ir karūnaciją (1251, 1253 m.), kaip Lietuvos įsiliejimo į Vakarų bendruomenę simbolį. Būtent dėl šios priežasties „užmirštasis Lietuvos karalius“⁶² atgavus Nepriklausomybę ėmė rimtai konkuruoti su Vytauto kultu, o nauja valstybinė šventė dar 1990 m.⁶³ buvo paskelbta ne Vytauto nepavykusio karūnavimo diena, kaip buvo tarpukariu⁶⁴, o realiai liepos 6 d. įvykęs Mindaugo karūnavimas. Visgi pasiekus strateginius tikslus – įstojus į NATO ir ES, Didžiosios Kunigaikštystės mitas išsėmė savo mobilizacines galimybes. Po to jį buvo bandoma gaivinti, tiesa, ne iki galo sėkmingai, kuriant Lietuvos kaip regioninės valstybės strategiją⁶⁵. Apie 2005 m. Lietuvoje įvyko atminties kultūros transformacija, kurios metu LDK turėjo užleisti savo vietą kovų už Nepriklausomybę istorijoms⁶⁶. Tokiu būdu ir Lietuvoje, kaip Baltarusijoje bei Lenkijoje, LDK praeitis atlieka antrinio, remiančio pagrindinį mitą, funkciją⁶⁷.

⁶¹ P. N i e d e r m ü l l e r, *Der Mythos der Gemeinschaft, Geschichte, Gedächtnis und Politik im heutigen Osteuropa, Umbruch im östlichen Osteuropa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*, A. u. a. Corbea-Hoisie, Innsbruck, 2004, S. 11–27, ypač p. 23–24.

⁶² R. P e t r a u s k a s, Užmirštas karalius: Mindaugas LDK visuomenės savimoneje XIV a. pabaigoje – XVI a., *Mindaugas Karalius*, sud. V. Ališauskas, Vilnius, 2008, p. 51–63.

⁶³ V. B a š k y s, Mindaugo karūnavimo – Valstybės diena, prieiga per internetą: <<http://www.aidas.lt/lt/istorija/article/8391-07-02-mindaugo-karunavimo-valstybes-diena>> [žiūrėta 2016 04 08].

⁶⁴ V. S i r u t a v i č i u s, Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 17: *Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, Vilnius, 2001, p. 133–145.

⁶⁵ Apie Seimo rezoliuciją tuo klausimu, prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/archive/tapusi-nato-ir-es-nare-lietuva-sieks-tapti-itakinga-regiono-valstybe.d?id=4243904>> [žiūrėta 2016 04 08].

⁶⁶ A. N i k ž e n t a i t i s, Atminties ir istorijos politika Lietuvoje, p. 531–538.

⁶⁷ Toks santykis yra išvedamas iš Dieterio Langewiesche teorijos apie tautinius mitus, kuris juos Belgijos medžiagos pagrindu skirsto į įkūrimo mitus ir juos remiančius mitus. D. Langewiesche nuomone, Belgijos atveju įkūrimo mitas, pabrėžiantis valonų ir flamandų skirtumus, siejasi su Antrojo pasaulinio karo įvykiais, tokie skirtumai remiasi interpretuota viduramžių tradicija, kurią minėtas autorius įvardija remiančiuoju mitu. Žr. D. Langewiesche, *Unschuldige Mythen: Gründungsmythen und Nationsbildung in Europa im 19. und 20. Jahrhundert, Kriegserfahrung und nationale Identität in Europa nach 1945*, Hg. K. v. Linden, Paderborn, 2009, S. 27–41.

Baigiamosios pastabos

Bandant reziumuoti čia pateiktą analizę, galima konstatuoti, jog baltarusių, ukrainiečių, lietuvių bei lenkų santykis su ATR yra nevienodas. Iš esmės šių šalių visuomenėse, išskyrus Lenkiją, ATR nelaikoma nacionalinės istorijos dalimi. Dar daugiau, kalbant apie Ukrainą, pastebėtinas konfrontacinis santykis su šia valstybe (Kazokų respublikos mitas *versus* *Żečpospolita*), Baltarusijoje ir Lietuvoje su ATR siejamas lietuvių ir baltarusių visuomenių nuopuolis, ypač akcentuojant neigiamą polonizacijos poveikį. Galima pažymėti, jog lietuvių atminties kultūroje šis požiūris yra labiau niuansuotas. Gegužės 3 dienos įtraukimas į atmintinų dienų sąrašą, nepaisant to, kad dėl šio klausimo tarp Lietuvos gyventojų nėra konsensuso, rodo, jog ATR istorija nėra visiškai atmetama. Visgi ir šiuo atveju svarbu pažymėti, jog šis istorinis įvykis vertinamas grynai iš LDK, kaip Lietuvos valstybės pirmtakės, pozicijų. Tai parodo centrinis diskusijų dėl Konstitucijos reikšmės klausimas, kuris koncentruojasi į LDK savarankiškumo problemą. Probleminis yra ir lenkų santykis su šiuo istorijos periodu. Teisių į šį istorijos laikotarpį monopolizavimas neišvengiamai veda prie ATR daugiatautiškumo (taip pat politinės tautos prasme) ignoravimo, kas galbūt ir netiesiogiai skatina Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje svetimumo šiam istorijos laikotarpiui pojūtį.

Tačiau lyginant regiono visuomenių santykį su LDK, matomi kitokie rezultatai. Vieninteliai ukrainiečiai šiuo klausimu išlieka nuoseklūs, nesiidentifikuodami su šia valstybe. Lietuvių ir baltarusių požiūris šiuo klausimu yra beveik identiškasis. Dauguma tiek Lietuvos, tiek Baltarusijos gyventojų laiko Didžiąją Kunigaikštystę nacionalinės istorijos dalimi. Verta pažymėti, jog nepaisant stipraus identifikacinio ryšio su LDK, tose dviejose šalyse stipriai skiriasi pačios valstybės esmės suvokimas. Lenkijoje taip pat pastebimas pozityvus emocinis ryšys su šia valstybe, tačiau į ją žiūrima kaip į koloniją, kurią pavyko sėkmingai integruoti į „Pirmąją *Żečpospolitą*“. LDK dėl šios priežasties yra suvokiama kaip svarbi „kresų“ istorijos dalis.

Aptariant senosios istorijos vaidmenį jos santykyje su dominuojančiais regiono visuomenėse didžiais pasakojimais, akivaizdu, jog visų pirma XX a. atlieka kur kas svarbesnį vaidmenį keturių šalių atminties kultūrose ir daro kur kas didesnį poveikį visuomenių tapatybėms. Iš regiono šalių labiausiai į XX a. yra orientuotos Lenkija ir Ukraina. Pirmosios šalies atveju pastebėtina svarbi „senosios *Żečpospolitos*“ vieta pavienėms politinėms doktrinoms, tokioms kaip „Jogailaičių ir Piastų“ idėjos ar „Międzymorze“ koncepcijoms užsienio politikoje. Tačiau detalesnė analizė rodo, jog šios koncepcijos buvo sukurtos tarpukario Lenkijoje ir jos yra tiesiogiai susijusios su Pilsudskio asmenybe. Panašiai LDK istorijos pavyzdžiai panaudojami ir Lietuvoje. Antai stipriai Lietuvos visuomenę veikiančiame Vilniaus okupacijos topose svarbią vietą užima visų pirma neigiami Liublino unijos vertinimai, tačiau detaliau paanalizavus šią konstrukciją, matosi

antraeilė senosios Lietuvos praeities vaizdinių reikšmė. Pasižiūrėjus, kaip Vilniaus okupacijos mitas veikia dabartinių lietuvių požiūrį į lenkus, matyti, jog šis nepasitikėjimas siejamas su lenkų autonomistų planais paskutiniame XX a. dešimtmetyje, o įrodant tokių siekių pastovumą pasitelkiami kiti istoriniai faktai, tokie kaip Želigowskio akcija. Būtent tokioje praeities vaizdinių konstrukcijoje ir atsiduria Liublino unijos vaizdinys, „patvirtinantis istoriškai“ nesikeičiančius lenkų aneksinius tikslus Lietuvos atžvilgiu⁶⁸. Nepaisant šių panašumų, LDK praeities įtaka atminties kultūroje Lietuvoje yra stipriausia, visų pirma dėl šios tematikos dominavimo tarpukario Lietuvoje.

Čia pristatytos mintys dominuoja regiono šalių visuomenių atminties kultūrose, nors jos dažnai prieštarauja istorikų vertinimams.

Istorikai taip pat atlieka svarbų vaidmenį formuojant atminties kultūras, tačiau jų balsas beveik niekada nebūna galutinis. Pagrindinė to priežastis – atminties kultūros atliekamos funkcijos visuomenėje. Kaip žinia, ji yra glaudžiai susijusi su tautinėmis tapatybėmis, kas leidžia diskusijose dėl praeities dalyvauti ir pačios visuomenės atstovams. Ne mažiau svarbi atminties kultūros raiška viešosiose erdvėse ir praeities elementų, kaip atminties kultūros dalies, politinė aprobacija. Dėl šių atminties kultūros savybių ji visada yra susijusi su politika, nepolitinė atminties kultūra kaip tokia iš viso neegzistuoja⁶⁹. Dėl tokios atminties kultūros specifikos būtina skirtis tarp visuomenėje funkcionuojančių praeities vaizdinių, darančių įtaką tautiniams identitetams, ir istorikų darbų. Jie, kaip matyti ir iš čia pateiktų duomenų, gerokai skiriasi. Profesionaliems Lenkijos istorikams, tyrinėjantiems LDK, nėra sunku išvelgti skirtumus tarp Lenkijos karalystės ir Lietuvos valstybės, lygiai taip pat ir Lietuvos istorikai nedemonizuoja Abiejų Tautų Respublikos, netgi priešingai – mato Lenkijoje svarbų Lietuvos europeizacijos faktorių. Tam tikros konfliktinės linijos matosi ir Ukrainoje, vertinant ATR ir LDK praeitį. Visų pirma konstruktyvistų stovyklai priskiriami istorikai su Natalija Jakovenko priešakyje mato šiose valstybėse svarbų ukrainiečių visuomenės modernizacijos faktorių. Šiame kontekste išsiskiria baltarusių istoriografija, kuri, išskyrus kelis A. Lukašenkos režimui opozicijoje esančius istorikus, iš esmės prisideda prie baltarusių atminties kultūros formavimo, atlikdami ne tiek eksperto, kiek tiesioginių režimo pavedimų vykdytojo funkciją. Dėl šios priežasties būtent Baltarusijoje ir yra pats mažiausias kontrastas tarp šalyje formuojamos atminties kultūros ir istoriografijos.

⁶⁸ R. Miknys, D. Mačiulis, A. Nikžentaitis, Okupacija Wilna – geneza litewskiego miejsca pamięci i jego transformacji, *Dialog kultur pamięci w regionie ULB*, s. 91–100.

⁶⁹ Plg. M. B e r e k, Gutes oder schlechtes Erinnern? Die Notwendigkeit des Politischen in der Erinnerungskultur, *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch*, Hg. H. H. Hahn, Marburg, 2008, S. 71–88.

Literatūra

AUST, Martin. *Polen und Russland im Streit um die Ukraine. Konkurrierende Erinnerungen an die Kriege des 17. Jahrhunderts in den Jahren 1934–2006*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.

AUST, Martin. Naujųjų laikų karai su kazokais Lenkijos, Ukrainos ir Rusijos istorijos kultūrose. In: A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, sud. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 241–249.

BARDACH, Juliusz. *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznan: Wydawn. Nauk. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1988.

BEREK, Mathias. Gutes oder schlechtes Erinnern? Die Notwendigkeit des Politischen in der Erinnerungskultur. In: H. H. Hahn u.a., Hg. *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch*. Marburg: Herder Institut, 2008, S. 71–88.

BUMBLAUSKAS, Alfredas, KIRKIENĖ Genutė ir ŠABULDO Feliksas, sud. *Ukraina: Lietuvos epocha 1320–1569*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos versus visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai. In: A. Nikžentaitis ir M. Kopczyński, sud. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 63–79.

BÜRGERS, Jana. *Kosakenmythos und Nationsbildung in der postsowjetischen Ukraine*. Konstanz: Hartung-Gorre Verlag, 2006.

ERLL, Astrid. *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*. 2. Auflage. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2011.

GAIDYS, Vladas. Kolektyvinės atminties tyrimai Lietuvoje 1989–2009 metais. In: A. Nikžentaitis, sud. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 325–336.

GEHRMANN, Udo. Die Kosaken – Traditionalismus und nationale Erneuerung in der Ukraine. In: *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien*. 23-1994, S. 1–39.

HANSEN, Imke. Die politische Planung der Erinnerung. Geschichtskonstruktionen in Belarus zwischen Konflikt und Konsens. In: *Osteuropa*, 2008, Jg. 58, H. 6: *Geschichtspolitik und Gegenerinnerung. Krieg, Gewalt und Trauma im Osten Europas*, S. 187–196.

HRYCAK, Jaroslav. Wie sollte man nach 1991 die Geschichte der Ukraine unterrichten? In: *Internationale Schulbuchforschung*, 23/2001, S. 11–26.

LANGEWIESCHE, Dieter. Unschuldige Mythen: Gründungsmythen und Nationsbildung in Europa im 19. und 20. Jahrhundert. In: K. von Linden, Hg. *Kriegserfahrung und nationale Identität in Europa nach 1945*. Paderborn: Schöningh Verlag, 2009, S. 27–41.

LINDNER, Rainer. *Historiker und Herrschaft. Nationsbildung und Geschichtspolitik in Weißrußland im 19. Und 20. Jahrhundert*. München: De Gruyter Verlag, 1999.

LOPATA, Raimundas. Šiuolaikinė politika ir istorijos datos: 1791 m. Gegužės 3-osios Konstitucijos byla. In: V. Sirutavičius ir R. Lopata. „Lenkiškasis“ veiksnys Lietuvos politikoje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 43–113.

MACHCEWICZ, Pawel. *Spory o historię 200–2011*. Krakow: Znak, 2012.

MALDZIS, Adam. Stosunek Białorusinów do unii lubelskiej i tradycji integracyjnych w XX wieku. In: J. Kłoczowski, P. Kras i H. Laszkiewicz, red. *Unia Lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1999, s. 149–153.

MICHALSKI, Łukasz. Kilka uwag o mitach na temat świadomości historycznej Polaków. In: *Historycy i politycy. Polityka pamięci w III RP*. Warszawa: Muzeum historii Polski, 2011, s. 193–210.

MIKNYS, Rimantas, MAČIULIS Dangiras ir NIKŽENTAITIS, Alvydas. Okupacija Wilna – geneza litewskiego miejsca pamięci i jego transformacji. In: A. Nikžentaitis i M. Kopczyński, red. *Dialog kultur pamięci w regionie ULB*. Warszawa: Muzeum historii Polski, 2014, s. 91–100.

NIEDERMÜLLER, Peter. Der Mythos der Gemeinschaft, Geschichte, Gedächtnis und Politik im heutigen Osteuropa. In: A. Corbea-Hoisie u. a., Hg. *Umbruch im östlichen Osteuropa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*. Innsbruck: Studien Verlag, 2004, S. 11–27.

NIKŽENTAITIS, Alvydas. Atminties ir atminimo kultūros kaip užsienio politikos objektas Vidurio ir Rytų Europoje. In: A. Nikžentaitis, sud. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 459–489.

NIKŽENTAITIS, Alvydas. Atminties ir istorijos politika Lietuvoje. In: A. Nikžentaitis, sud. *Atminties daugiasluksniškumas. Miestas, valstybė regionas*. Vilnius, 2013, p. 531–538.

NOWAK, Andrzej. Westerplatte czy Jedwabne, *Rzeczpospolita*, 2001 08 01.

OSTROVSKAJA, Tatjana. Baltarusių istorinės atminties genealogija ir mokyklinio švietimo praktikas. In: *Istorijos politikos modeliai ir kryptys: Europos Sąjungos, Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos istorijos politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 221–281.

PETRAUSKAS, Rimvydas. Užmirštas karalius: Mindaugas LDK visuomenės savimonėje XIV a. pabaigoje – XVI a.. In: V. Ališauskas, *Mindaugas Karalius*. Vilnius: Aidai, 2008, p. 51–63.

PORTNOV, Andrij. Polityka pamieci, na postsowieckiej Ukrainie. In: A. Nikžentaitis i M. Kopczyński, red. *Dialog kultur pamieci w regionie ULB*. Warszawa: Muzeum historii Polski, 2014, s. 179–201

PORTNOV, Andrij. Atminties politikos posovietinėje Ukrainoje (1991–2011). In: A. Nikžentaitis, sud. *Atminties daugiasluksniškumas. Miestas, valstybė regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 489–516.

PORTNOV, Andrij. Mit dem Mythos Bandera stimmt etwas nicht, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. Januar 2016.

RITTER, Rüdiger. Das Erbe der Republik beider Nationen. Geschichte eines Gründungsmythos in Ostmitteleuropa. In: Z. Krasnodębski, S. Garsztecki i R. Ritter, Hg. *Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa Belarus, Polen, Litauen, Ukraine*. Hamburg: Dr. Kovač Verlag, 2008, S. 21–79.

SAGANOVIČ, Henadz. Die belarussisch Historiographie zwischen Ost und West und die Historiographie der Nachbarn. In: Z. Krasnodębski, S. Garsztecki i R. Ritter., Hg. *Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa Belarus, Polen, Litauen, Ukraine*. Hamburg: Dr. Kovač Verlag, 2008, S. 291–308.

SIRUTAVIČIUS, Vladas. Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje. In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, 17: Nacionalizmas ir emocijos (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*. Vilnius, 2001, p. 133–145.

STRYJEK, Tomasz. Das Bild des Großfürstentum Litauen und der Rzeczpospolita in den Synthesen der Nationalgeschichte der gegenwärtigen ukrainischen Historiker. In: Z. Krasnodębski, S. Garsztecki i R. Ritter, Hg. *Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa Belarus, Polen, Litauen, Ukraine*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2008, S. 79–118.

STRYJEK, Tomasz. Zeitgenössische ukrainische Nationalkonstrukte – eigene und geteilte historiographische Mythen. In: Z. Krasnodębski, S. Garsztecki i R. Ritter, Hg. *Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa Belarus, Polen, Litauen, Ukraine*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2008, S. 227–290.

STRYJEK, Tomasz. *Ukraina przed końcem historii. Szkice o politycie państw wobec pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014.

SULIMA-KAMINSKI, Andrzej. *Historia Rzeczpospolitej wielu narodow 1505–1795. Obywatele, ich panstwa, spoleczenstwo, kultura*. Lublin: Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000.

ŠUTINIENĖ, Irena. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo reikšmės populiariosiose tautinio naratyvo interpretacijose. In: *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 21, p. 102–120.

ŠUTINIENĖ, Irena. Tautos istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje. In: A. Nikžentaitis, sud. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 297–326.

TEMPER, Elena. *Belarus verbildlichen. Staatssymbolik und Nationsbildung seit 1990*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2012.

TRABA, Robert. Der Opferdiskurs als zentraler identitätsstiftender Faktor der polnischen Meistererzählung. In: P. O. Loew und Ch. Prunisch, Hg. *Polen. Jubiläen und Debatten. Beiträge zur Erinnerungskultur*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2012, S. 27–36.

TRABA, Robert. Atminties vieta kultūrinės reprodukcijos procese. In: A. Nikžentaitis ir M. Kopczyński, sud. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 114–138.

ZASTOWT, Leszek. Kresai lenkų atmintyje ir tradicijoje – keletas istoriškų pastabų. In: A. Nikžentaitis ir M. Kopczyński, sud. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 106–113.

ZLOCH, Stephanie, LEWANDOWSKA, Izabela. Hg. *Das ›Pruzenland‹ als geteilte Erinnerungsregion. Konstruktion und Repräsentation eines europäischen Geschichtsraums in Deutschland, Polen, Litauen und Russland seit 1900 (Studien des Georg-Eckert-Instituts zur internationalen Bildungsmedienforschung, Bd. 135)*. Göttingen: V&R unipress in Göttingen, 2014.

ДРАГОХРУСТ, Юрий. С чего начинается Родина. In: <<http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/dr9.html>>.

ПОРТНОВ, Андрей. *Упражнения с историей по-украински*. Москва: ОГИ; Полит.ру; Мемориал, 2010, с. 69–103.

САГАНОВІЧ, Генадзь. *Грунвальд у беларускай гісторыі. Спроба разбору палітычнага міфа*. Мінск: Медысонт, 2015.

PAST OF THE POLISH–LITHUANIAN COMMONWEALTH AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE CULTURAL MEMORY OF LITHUANIANS, POLES, BYELORUSSIANS AND UKRAINIANS AFTER 1990

Summary

ALVYDAS NIKŽENTAITIS

To sum up the provided analysis it can be stated that Byelorussians, Ukrainians, Lithuanians and Poles had quite different relationships with the Polish–Lithuanian Commonwealth. In fact, the society of those countries (with the exception of Poland) do not consider the Polish–Lithuanian Commonwealth part of their national history. Moreover, as for Ukraine, a confrontational attitude towards the state in question can be observed (the myth of Cossacks Republic v. the Polish–Lithuanian Commonwealth), whereas the Polish–Lithuanian Commonwealth in Belarus and Lithuania is associated with the downfall of the society in both states, especially emphasising a negative impact of Polonisation. It could be noted that the cultural memory of Lithuanians has more shades. Inclusion of May 3 in the list of memorable days despite lack of consensus among the people of Lithuania concerning this issue shows that the history of the Polish–Lithuanian Commonwealth is not fully discarded. Yet it is important to highlight that this

historical event is assessed purely from the perspective of the Grand Duchy of Lithuania as the predecessor of the State of Lithuania. The relationship of Poles with this period in history is also problematic. Monopolising the claims to this period in history is inevitably leading to disregard of multi-ethnicity of the Polish–Lithuanian Commonwealth (in terms of the political nation as well), which – probably indirectly – is prompting a certain alienation towards this historical period in Lithuania, Belarus and Ukraine.

Meanwhile, a comparison of relationships of the public (in the countries of the region) with the Grand Duchy of Lithuania reveals different results. Only the Ukrainians remain consistent on this issue and do not identify themselves with the state concerned. Views of Lithuanians and Byelorussians concerning this matter are almost identical. The majority of residents in both Lithuania and Belarus consider the Polish–Lithuanian Commonwealth part of their national history. In Poland, a positive emotional bond with the state in question can also be observed, but it is regarded as a colony which was successfully integrated into the “First” Polish–Lithuanian Commonwealth. Due to the said reason, the Grand Duchy of Lithuania is perceived as a significant part of the “kresy” (peripheries) history.

As for the role of the old history in relation with the great stories dominant in the regional societies, it is obvious that the 20th century was far more significant in the cultural memory of the four nations, and had a more substantial influence on their identities. Poland and Lithuania are oriented towards the twentieth century most among all the states in the region. In Poland we may notice that the old “Polish–Lithuanian Commonwealth” plays a significant role for individual political doctrines such as the ideas of “Jagiellonians and Piasts” or the concept of “Międzymorze” in the foreign policy. However, a more detailed analysis shows that those concepts were created in the mid-war Poland, and were directly related to the figure of Piłsudski. Similar examples of how the history of the Grand Duchy of Lithuania was used can be seen in Lithuania as well. For instance, a very important place in the topos of Vilnius occupation (strongly affecting the public in Lithuania) is taken by primarily negative views of the Union of Lublin, though a deeper analysis of this construct shows a secondary meaning of images of the old Lithuanian past. Despite those differences, the impact of the past of the Grand Duchy of Lithuania on the cultural memory in Lithuania is strongest, and mainly because of the prevailing character of this subject in Lithuania.

The ideas presented in the article are dominant in the cultural memories of the countries in the region irrespective of the fact that they often conflict with assessments made by historians. Historians also play an important role in shaping cultural memories, but their voice is rarely final. The main reason for that is the functions carried out by the cultural memory in the public. Naturally, it is closely related to national identities, which enables members of the public participate in discussions about the past. Both the expression of cultural memory in public spaces, and a political approval of elements of the past (as part of the cultural memory) are equally important. As a result of those characteristics of the cultural memory, the latter is always associated with the politics, and non-political cultural memory as such does not exist. This peculiar nature of the cultural memory requires separating the images of the past functioning in the society and affecting national identities from studies of historians. The two differ substantially as can be seen from the data provided in the article. Professional historians of Poland researching the Grand Duchy of Lithuania do not find it difficult to discern differences between the Kingdom of Poland and the State of Lithuania. In a similar manner, the Lithuanian historians do not demonise the Polish–Lithuanian Commonwealth. On the contrary, they even see Poland as a very important factor

contributing to making Lithuania more European. Certain conflict lines are also noticeable in Ukraine in assessments of the past of the Polish–Lithuanian Commonwealth and the Grand Duchy of Lithuania. To begin with, the historians attributed to the constructivists with such leading figure as Natalia Yakovenko regard those states as a strong factor modernising the Ukrainian society. In this context, the Byelorussian historiography stands out since it basically contributes to shaping of the Byelorussian historical memory by performing direct instructions of the regime rather than acting as experts (with the exception of a few historians who are in the opposition to the regime of Alexander Lukashenko). Therefore, in Belarus the contrast between the cultural memory shaped in the state and its historiography is most negligent.

Gauta 2016 gegužės mėn.
Priimta 2016 birželio mėn.

Alvydas N i k ž e n t a i t i s – Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas. Tyrinėjimo sritis – atminties kultūra Lietuvoje bei Vidurio ir Rytų Europoje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT–01108

El. paštas: alvydas.nikzentaitis@istorija.lt